

УДК 821.161.2.09

В. Ю. ГУМЕННА

м. Одеса

Р. М. МЕЛЬНИКОВА

м. Ізмаїл

РОМАН О. ГОНЧАРА «ТВОЯ ЗОРЯ»: КОНЦЕПЦІЯ І АРХІТЕКТОНІКА

У статті досліджується жанрово-стильова специфіка роману О. Гончара «Твоя зоря», з'ясовуються ретроспекційні аспекти, метафоризація, психологізація, філософічність і «композиційні зміщення».

Ключові слова: категорія часу, авторська позиція, архітектоніка, концепція, метафоризація, образ-символ, традиції, новаторство.

Проблема жанрово-стильових особливостей прози О. Гончара, що визначають своєрідність художньої системи письменника, є однією з основних у сучасному гончарознавстві. Визначення суті головного і малодослідженого ще у всій повноті феномену Гончара, що полягає в умінні розгорнути глибинне осмислення об'єктивної дійсності у вузьких межах безпосереднього відображення, знаходиться у сфері дослідження поетикального аспекту його романів.

Зміст праць (статей, брошур, монографій), присвячених вивченню художньої системи Гончара, виявляє останнім часом плідні пошуки саме в цьому напрямку, що сприяє результативності з'ясування природи архітектоніки його романів. Ця мета визначає зміст і нашої статті, присвяченої аналізу роману «Твоя зоря», що викликав у свій час літературні обговорення й дискусії. Завдання полягає в тому, щоб простежити зв'язок між концепцією роману і принципами його архітектоніки. Обрававши предметом вивчення роман О. Гончара «Твоя зоря», найбільш плідним у пізнанні секретів художньої майстерності вважаємо рух від художнього тексту до концепції, а від концепції – до тексту. Правий був Гете, стверджуючи, що в будь-якому творі все зводиться до концепції. Про це свідчить архітектоніка аналізованого роману.

О. Гончар завжди орієнтувався на досвід Л. Толстого, М. Коцюбинського, А. Барбюса, Е. Ремарка, О. Довженка, які були для нього найвищим зразком. Однак виводити загаль-

ний принцип організації роману Гончара, закон його стилю з традиції вказаних митців було б несправедливо по відношенню до великого художника. Прозаїк виходив, у першу чергу, з системи свого світобачення, життєвого матеріалу й таланту.

Будь-який оригінальний митець творить свій стиль, оскільки в стилі реальне виражається «через пристрасть художника» (Ю. Бондарев). Подвійна структура тексту роману (реалістична і романтична) відповідає діалектиці гончарівської думки, що проявляється в усьому: в організації сюжету, групуванні персонажів, відображенні внутрішнього світу героїв, навіть у будові фрази.

Структура письменницької думки, рушією силою якої є суперечності, проявляється в романі на всіх рівнях. Авторська думка то поєднує окремі фрагменти в єдине ціле, то розділяє ціле на протилежні епізоди. Наявна в результаті цього подвійна структура оповіді виражає різноспрямований хід думок і почуттів героїв. Створюючи своєрідну модель стану людини, внутрішнє життя якої визначається зіткненням протилежних життєвих обставин, Гончар досліджує складний психологічний потік. «Ось ми ждемо відльоту, в порту Ханеда, подружжя Заболотних помітно схвильоване, відчувається, що в душі обоє вони з чимось прощаються, та й справді ж бо полишають за собою ще одну і таки неабияку смугу життя... Збоку просто зворушливо дивитись, як вони, влучивши хвильку, користуються нею, щоб і тут, серед веремії міжнародного

аеропорту... залишитись віч-на-віч, коли близькі люди можуть хоч ненадовго дозволити собі цей стан взаємної емоційної невагомості... коли очі тануть в очах, усмішка зникає в усмішці, і немає вже поділу душ, є тільки зоряні ці хвилини, напоєні музикою, чутною лише для двох» [1, 300]. Так митець показує досить теплі проводи подружжя Заболотних після тривалої дипломатичної роботи в Токіо, з одного боку, з іншого – зворушливі порухи душі Соні до її чоловіка, що перетворюються на... стан взаємної емоційної невагомості». Реалії життя постають у романтичному ареолі у кращих шатобріанівських традиціях. Тут доречно пригадати думку О. Гончара: «...Романтика – не примха письменника, а його світосприйняття, вираження його творчої індивідуальності» [4, 290].

У контексті творчості О. Гончара «Твоя зоря» сприймається як вершинне явище. Це своєрідний результат художніх досягнень митця, що ввібрав досвід «Прапороносців», «Людини і зброї», «Бригантини», «Тронки». Цей роман може слугувати своєрідним ключем, який коли не повністю розкриває особливості прози письменника, то в будь-якому випадку висвітлює її основні властивості.

Відмова від традиційної хронікальної форми повістування зумовила пошук дещо іншої часової організації роману. У попередніх романах принцип часового взаємопроникнення безумовно апробований, у «Твоїй зорі» він набуває найбільшого значення в композиції, в якій простежуємо діалектичну єдність трьох часових аспектів, тобто помічаємо «композиційні зміщення» в структурі твору, що підсилюють ідейно-художній пафос.

Розмірковуючи про архітектоніку роману, слід відзначити, що автором із початку дається ключ, щоб відчутти центральну лінію і не розгубитися у складних сюжетних поворотах. У декількох початкових рядках своєрідної увертюри уважно «прихований» увесь роман. У них – настанова на наступні звернення до різночасових подій. Перше речення – своєрідний перехід у минуле: «Все життя Заболотний потім запевнятиме – і, здається, зовсім без іронії, – що найнадійніші люди на світі – це діти» [1, 274], а друге: «Що навіть життям своїм він завдячує тому славному степовому на-

родцю» [1, 274] – у майбутнє, а разом вони являють собою нерозривний зв'язок часопростору. Але найголовніше – тут названий герой, співвіднесений з поколінням, і, нарешті, зроблений важливий акцент, що стане в романі основною його тональністю.

Цей короткий, але глибокий зачин розгортається в конкретно втілені долі, роздуми, філософські узагальнення – всю різноманітну тканину роману, центральне місце в якому відведено образу Заболотного.

Окресливши основну доміную образую, автор уводить мотив Мадонни, під час подорожі до якої розкриваються найхарактерніші риси вдачі Заболотного – дипломата, філософа і людини. Через численні ретроспекції митець простежує процес формування Заболотного від дитинства до дипломата. Якщо співвіднести найважливіші моменти з фіналом роману, в якому закономірне завершення одержує тема безсмертя Людини, усвідомлюємо філософську основу характеру. Тут, у відкритій авторській оповіді, концентруються філософські проблеми життя, смерті і безсмертя, і окрема особистість припиняє сприйматися лише у своїй індивідуальності, переростаючи в символічний образ Людини майбутнього у відповідності з авторським ідеалом.

Категорія часу трансформується в романі в декількох аспектах. Час, перш за все, – доміную, у співвідношенні з якою визначається цінність людини. Кожен герой осмислений і відображений у своєрідній проекції в часі, перевірка часом постійно з ним співвідноситься, у результаті чого в романі здійснюється групування образів, основане на контрастних їх протиставленні (Заболотний – Дударевич, Роман – Мина, Надька – Олекса). «У реалістичному мистецтві і сюжет органічно поєднує в собі ширину узагальнень з глибиною індивідуалізації» [3, 94] – підкреслював Є. Добін.

Виняткові й улюблені герої О. Гончара живуть у світі природи, близькому і зрозумілому їм. Це їх домівка, джерело радості, натхнення і щастя. В руслі класичної традиції письменник розвиває свої погляди про гармонійну єдність природи і людини, про благодійний й оновлюючий її вплив. Його герої не лише милуються природою: вони живуть у ній, є її органічною складовою і продовженням.

О. Гончар спостерігає природу в енергії руху, в романтиці пориву. Він творчо продовжує один з основних принципів М. Коцюбинського-прозаїка – розкриття душевного світу людини через сприйняття світу зовнішнього. І не лише шляхом аналогії: явища природи слугують для письменника своєрідним імпульсом, який викликає цілу низку думок, почуттів, асоціацій.

Ми знаємо автора «Твоєї зорі», який збагатив українську прозу новими досягненнями, розкривши можливості найтонших душевних рухів, відтінків, напівтонів. Він розкриває нові засоби відображення в прозі навколишнього світу, і особливо природи, що переливається всіма барвами світла, безсмертною і красою, яка надихає. Його спостережливість можна порівняти зі спостережливістю найталановитіших майстрів живопису. Досить пригадати хоча б цей фрагмент: «Навесні він таким біленьким цвіте, а в дні вересневі, коли осінь обснує Романівщину срібним павутинням, і повітря в усі сторони світу стане безмежно прозорим, і така лагідна тиша стоятиме над степом, цей нічийний терен тоді туманно ягідками синіє в рясній росі, і кожна росинка в ці тихі осінні ранки висітиме довго, задумливо, – вже й сонце підбилось, а вона все не падає, тримається посеред павутиння та колючок, поблискує звідти до вас, мов чиясь прощальна забута сльоза» [1, 457]. Або: «Кругом трави й трави, суцільна розкіш квітучого різнотрав'я, і тільки де-не-де над цією зеленою повинню трав пробивається випадковий житній колосок... Жита саме половіють, кожен колосок у сивім пилку, туманцем повитий» [1, 403].

Порівняно з попередніми романами в «Твоїй зорі» помічаємо суттєве оновлення структурно-змістової ролі природи. Зміни стосуються в однаковій мірі і змістового наповнення образу природи, і його конкретних естетичних функцій. Пейзаж тепер не лише є способом виявлення психологічного стану героїв, але й надає можливість письменнику осмислювати масштабні філософські і моральні проблеми сучасності.

Через численні картини природи в аналізованому романі помічаємо процес її антропоморфізації і психологізації. Часто митець при-

родні явища переносить на діяльність людини, користується прийомом психологічного паралелізму. Наприклад, розкуркулення середняка Романа Винника передано надзвичайно майстерно через картину природи: «Услід за саньми сніг вихрився, завірюха дужче й дужче зривалась, заімливши обрій, і хоч нічого вже там було не розгледіти, проте нам і тоді крізь сльозами застелені очі це зовсім виразно бачилось, як проводжають Романа рідні його тополі, самотньо зостаючись осторонь шляху в збурених завірюхою полях, і як – уздогін Романовим саням – бджоли роями в збуренім небі летять, і летять, і над усім нашим степом, над гречками снігів бринять зовсім політньому, по-золотому!» [1, 454].

Творчо продовжуючи традиції М. Коцюбинського й О. Довженка, О. Гончар прагне до граничного романтично-реалістичного відображення природи. Гончарівська філософія природи надзвичайно близька до позиції М. Коцюбинського, який вважав, що природа вічна, незмінна, прекрасна і гармонійна.

Найбільше навантаження широкого узагальнення прийняли на себе філософські мотиви Мадонни і безіменного Художника. У «Твоїй зорі» ці символи вбирають зміст роздумів автора про світ і життя. Немає сенсу членувати символ на ряд змістових складових, він може виявитись безкінечним: життя, смерть, мрія, безсмертя, народ, людство, майбутнє, мистецтво тощо. У цьому, власне, і прихована природа символів.

Не менш важливим, наповненим глибокого узагальнювального змісту, постає в романі образ дороги, що підкреслено такими назвами, як «Подорож до Мадонни» і «Перед світлофором». Тут органічно поєднані конкретний зміст і зміст, що дозволяє вважати їх символами або, точніше, символічними мотивами роману.

Діяльність Заболотного, інших осіб роману зв'язана з конкретною дорогою, історію якої описує митець. На дорозі життя відбуваються найбільш несподівані і важливі зустрічі героїв, такі, наприклад, як зустріч Заболотного і Соні, Художника і Надьки Винниківни та ін. Найбільш драматичний епізод оповіді-ретроспекції – це життя безіменного Художника – теж пов'язаний з дорогою – дорогою страждань, печалі і нездійсненої надії. Не

випадково саме тут виникає загадкова картина Мадонни.

Подвійна просторова точка зору в цьому відображенні дозволяє охопити одним поглядом і локальний простір, і найменші деталі, в результаті виникає картина конкретна і разом з тим узагальнена: «Впізнали ми її одразу, нашу вишневощоку Надьку, стоїть, тримає мале дитя біля грудей. Вся вона мовби оповита тихим сяйвом материнської відданості, любові і злагоди, а блискучі яблука над нею зпоміж листя нависають таким рясним вінком, наче все небо вродило ними і роса ось-ось з них скапле разом із соковитим цвітом вранішньої зорі» [1, 517].

В основі концепції митця лежить розуміння світу, що включає складну взаємодію духовного і матеріального, внутрішнього і зовнішнього, свідомого й ірраціонального. Світ у творчості О. Гончара (з романтичними тенденціями) постає як явище динамічне, багатоаспектне. У цьому багатогранному русі світу полягає сутність філософської концепції письменника-романтика, що передбачає єдність і взаємодію всіх відношень людини з реальністю.

Своєрідний прийом відображення явищ дійсності – створення романтично-символічних образів – підпорядкований бажанню художника осмислити ідею й образи, що хвилюють його, невіддільні від прагнення переконати читача в їх життєвій естетичній значущості. Правий був акад. М. Храпченко, стверджуючи: «Літературний твір стає лише тоді явищем мистецтва, коли воно володіє енергією естетичного впливу» [5, 115].

Поняття дорога, шлях у зображенні епічного характеру набувають символічного звучання в гончарівському повістуванні, досягаючи високої міри узагальнення в образі «подорожі до Мадонни» – своєрідній метафорі всього шляху людського, прогресу. Цей символ вбирає в себе й окремі людські долі. Так взаємодіють в єдиному потоці минуле, сьогодення й майбутнє. Закономірно, що роман завершується трагічним і таємничим зникненням головного героя – Заболотного, але Софія «все жде та жде» і «виглядає свого вічного мандрівника» [1, 651].

Масштабні завдання, поставлені в романі митцем (а «Твою зорю» можна розглядати як своєрідну сповідь автора, що виразила його

уявлення про світобудову і місце людини в ній), повинні були осмислюватись через засоби метафоризації, символізації, романтизації та філософський аспект. У жодному з попередніх романів О. Гончара не проявився так переконливо принцип об'єднання в одній художній системі цілого ряду стихій, як у «Твоїй зорі». Цей творчий принцип був покладений в основу структури й окремого художнього образу, і архітектоніки роману в цілому. Закономірним є твердження М. Гуменного про те, що в конкретному випадку «реалістична символіка виростає із багатогранного психологічного і предметного опису й асоціативних зв'язків лірико-романтичних подій» [2, 94].

У романі О. Гончара «Твоя зоря» творчо використовуються романтичні традиції: вибір виняткових героїв (Заболотний, Роман і Надька Винники, Анастасія, Художник) у надзвичайних обставинах, відображення дійсності в її контрастах, поетизація людських стосунків, використання обрядових жанрів, легенд, збагачення словесного мистецтва за рахунок асоціативності та естетичного ефекту. Крім того, в романі проявляються елементи романтичного мислення: апофеоз людини та її можливостей; пізнання безмірності життя і діалектика його розвитку; поетична трансформація дійсності відповідно до етичних ідеалів.

В архітектоніці роману аспект історико-побутовий і аспект романтичний пов'язані з героєм, внутрішньо взаємозумовлені. Важливо, що певні розриви у фабулі не порушують єдності оповідного часу в романі. Зміна драматичних картин, що за змістовим наповненням перебувають далеко одна від одної, також витримані в межах одного часу. Виникають різні за просторовим станом, але паралельні в часовому відношенні площини повістування. Події розгортаються в різних місцях, але в один і той самий час – 30–70-ті роки ХХ століття в Україні, Японії та США. Такий принцип просторово-часової організації в романі врешті-решт поєднує різні сюжетно-тематичні лінії в єдину основу – розкриття тематологічних аспектів «духовність і бездуховність», «життя і безсмертя», «вічна таїна мистецтва», «кохання і патріотизм» та ін.

Важливе місце в архітектоніці роману займає у час воєнного лихоліття жіночий спів,

який можна назвати образом-враженням, образом-символом; його поетика і конкретний зображальний епітет, що передає звучання голосу («сухий, приморожений голос», «безпомічний спів»); прості синтаксичні конструкції, насичені зображальними порівняннями і метафорами («мовби скаргу до безкраїх снігових полотен», «голоси... били пристрастю й тугою», «згорбившись, як сова»), за допомогою яких Гончару вдалося передати особливий резонанс голосу в степу, де звук не наштовхується на перешкоду, виявити фарби, емоції, інтонації, зміст, утілений у жіночих голосах («Здається, на всі чотири сторони світу не було зараз ніде такої далечі, куди б не долинули ці здружені горем жіночі голоси» [1, 293].

В авторському повістуванні знаходять вираження роздуми героїв і тим самим розкриваються колізії складного лабіринту почуттів, світу пристрастей і хвилювань, якими охоплені герої й які необхідно переборювати в процесі трудової діяльності і повсякденного життя.

Досліджуючи концепцію і архітектоніку роману О. Гончара «Твоя зоря», можемо конс-

татувати: художня система митця органічно поєднує «композиційні зміщення», ретроспекційні аспекти, авторську позицію, метафоризацію і філософічність. Крім того, в поетичному арсеналі автора пейзаж посідає важливе місце і становить характерну рису його індивідуальної манери. В архітектоніці помічаємо продуману митцем певну залежність змісту романного конфлікту від його розв'язки у фіналі роману (смерть героя), співвідношення випадкового і закономірного у розв'язці, функції ліричних і епічних нашарувань.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Твори : в 7 т. / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1988. — Т. 7. — 656 с.
2. Гуменний М. Поетика романного жанру Олесь Гончара: проблеми типології : моногр. / Микола Гуменний. — К. : Акцент, 2005. — 240 с.
3. Добин Е. С. Жизненный материал и художественный сюжет / Е. С. Добин. — Л. : Сов. писатель, 1958. — 333 с.
4. Оскоцький В. Монолог на захист романтика / Валентин Оскоцький // Слово про Олесь Гончара: нариси, статті, листи, есе, дослідження. — К. : Рад. письменник, 1988. — 647 с.
5. Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М. Б. Храпченко. — 4-е изд. — М. : Худож. лит., 1977. — 446 с.

V. GYMENNA

Odesa

R. MELNIKOVA

Izmail

THE NOVEL «TVOYA ZORYA» BY O. HONCHAR: CONCEPTION AND ARCHITECTONICS

The genre and style specifics of the novel «Tvoya zorya» by O. Honchar are investigated in the article, the retrospective aspects, metaphorization, psychologization, philosophicity and «the compositional removals» are found out.

Key words: the category of time, the author's position, the architectonics, the conception, the metaphorization, the image – symbol, the traditions, the innovation.

В. Ю. ГУМЕННАЯ

г. Одесса

Р. Н. МЕЛЬНИКОВА

г. Измаил

РОМАН «ТВОЯ ЗОРЯ» О. ГОНЧАРА: КОНЦЕПЦИЯ И АРХИТЕКТОНИКА

В статье исследуется жанрово-стилевая специфика романа О. Гончара «Твоя зоря», выявляются ретроспекционные аспекты, метафоризация, психологизация, философичность и «композиционные смещения».

Ключевые слова: категория времени, авторская позиция, архитектоника, концепция, метафоризация, образ-символ, традиции, новаторство.

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2015